THE ISRAELITE PRESS
The only Jewish Newspaper of Western Canada.
דאס אידישע ווארט
Office and Place of Business: New Israelite Press Bldg., 165 Selkirk Ave. East
Published daily except Saturday and Sunday
ENTERED AS SECOND-CLASS MAIL MATTER AT OTTAWA
Subscription: $6.00 per year.
Est. 1910 Phones: 55 409—52 213
Winnipeg — Manitoba

די וואונדער פון קאנאדער פריירים

ווען די באריכטן פונ'ם מצב פון די תבואות אויף די פעלדער פון מערב קאנאדע האבן אנגעהויבן אנקומען דעם זומער, זיינען די אויסזיכטן אויף א גערעטעניש געווען זייער ניט קיין גינסטיקע און די אפשאצונגען פונ'ם שניט נאך נידעריקער, ווי לעצטן יאר, ווען די גערעטעניש איז געווען זייער א קליינע.

מיר, ווי אויך אנדערע וואס זיינען באקאנט מיט די קאפריזן פון די פריירים און מיט זייער שפע, האבן דאן ניט געגלייבט קיין איבעריק וואג אויף די דאזיקע באריכטן. מיר האבן דאן אנגעצייגט אויף דער גוואלדיקער פרוכטבארקייט פון דעם פריירי באדן פון מערב קאנאדע, וואס קאן, אונטער גינסטיקע אומשטענדן, פארוואנדלען שלעכטע אויסזיכטן אין א גרויסער גערעטעניש.

די מערב קאנאדער פריירים האבן דאס מאל דעם וואונדער באוויזן, און זיי האבן, אזוי צו זאגן, ארויסגעשטעלט א צונג די פעסימיסטישע גערעטעניש נביאים. די וועטער באדינגונגען האבן שפעטער אינ'ם זומער געביטן זיך צום בעסערן, און מיט א שפע פון רעגנס און זונען־שיין האבן זיך די תבואות אויף די פעלדער צעוואקסן, פארשפרעכנדיק א גרויסן שניט, — אפשר ניט אזוי גרויס ווי אין 1928, דאס יאר פון דער גרעסטער גערעטעניש אין דער געשיכטע פון מערב קאנאדע, אבער פיל בעסער ווי לעצטן יאר.

פאר די לעצטע עטלאכע וואכן האבן די היצן און די טריקעניש, ווי אויך די אנטוויקלונג פון דער ראסט־מגפה אין געוויסע געגנטן, שטארק געשעדיקט די תבואות. אבער איצט איז שוין דער שניט אין פולן שוואונג, און תבואות פונ'ם נייעם שניט ווערן שוין אראפגעשאטן אין די עלעוואטארן. און עס ווייזט זיך ארויס, אז מאניטאבא האט זייער א גוטע גערעטעניש. אין סאסקאטשעוואן, וואו די אויסזיכטן זיינען ביז צום לעצטן מאמענט געווען גאנץ אומגינסטיקע, גיט אויך א גוטן שניט.

דער בעסטער טייל פונ'ם באריכט פונ'ם שניט אין סאסקאטשעוואן איז דער, וואס דערציילט פון דער הויכער קוואליטעט פון די נייע־געדראשענע ווייץ. פון 25 וואגאנען נייע ווייץ וואס זיינען אין איין טאג אנגעקומען קיין סאסקאטון זיינען 21 געווען נו. 1, און פיר — נו. 2.

ווייץ איז איצט א סך ביליקער, ווי עס איז געווען מיט צוויי יאר צוריק, דעם יאר פונ'ם גרויסן שניט. אבער דאן איז די קוואליטעט פונ'ם ווייץ געווען זייער א נידעריקע, און ווייץ האט זיך סארטירט אזוי נידעריק, ווי נו. 5 אדער 6. דער אונטערשייד אינ'ם פרייז פון די העכערע ביז די נידעריקערע סארטן איז אזוי גרויס, אז די סאסקאטשעוואנער פארמערס האבן די געלעגנהייט ארייננצונעמען דאס יאר פאר זייערע ווייץ ניט ווייניקער, ווי מיט צוויי יאר צוריק.

דאס מיינט, אז די לאגע אין מערב קאנאדע דעם קומענדיקן ווינטער קאן זיין ניט אזוי שלעכט, ווי דאס האט לכתחילה אויסגעזען. די ניט־אומגינסטיקע לאגע פונ'ם פארמער וועט טאקע ניט העלפן צו לייזן די ארבעטסלאזיקייט אין די שטעט. אבער א געוויסע ווירקונג אויף דעם פראבלעם וועט עס יא האבן. פארמס וועלן געשעפטן זיין בעסער ווי מען האט דערווארטעט, און אז דער פארמער וועט זיין בכח צו קויפן מער, וועט שוין די לאגע אין די שטעט זיך אויך עטוואס פארבעסערן.

דער גאנץ אומדערווארטעטער גוטער שניט איז א גוטער סורפריז, און א וואונדער פון די געבענשטע פריירים פון מערב קאנאדע.

א מתנה די רייכע סאוט-ענדער

פאר די לעצטע פאר יאר האט זיך דער אונטערשטער טייל פון וועלינגטאן קרעסענט, איינע פון די פיינסטע און רייכסטע גאסן פון וויניפעגער סאוט־ענד און פון דער שטאט בכלל, אנגעהויבן פארבויען מיט גרויסארטיקע הייזער און פאלאצן. דער נייער טייל פון דער גאס איז זייער ברייט און ציט זיך איבער א שיינעם געגנט אין דער ליינג פונ'ם טייך, און דארף מיט דער צייט ווערן איינע פון די פראכטפולסטע גאסן ניט נאר אין וויניפעג, נאר אין לאנד בכלל.

נאטירלאך, זיינען די פאלאצן דארטן געבויט געווארן ניט פון ארימעלייט, נאר פון מענשן, וואס קאנען זיך פארגינען צו וואוינען אין דעם שענסטן געגנט פון שטאט. נאטירלאך, זיינען דארטן די נייע איינוואוינער ניט צופרידן דערמיט, וואס די גאס איז ניט ברוקירט, און וואס איר שיינקייט גייט אזוי פארלארן.

מאכט דאך די שטאט ניט קיין שוועריקייטן פאר וועלכער ס'איז גאס, וואס די איינוואוינער ווילן ברוקירן. די שטאט לייגט אויס דאס געלט און פירט דורך די ארבעט, און די אייגנטימער פון די הייזער און לאנד פון דער גאס צאלן דערנאך עס אויס אין א צאל יארן צוזאמען מיט זייערע שטאטיקע שטייערן.

אבער די ברוקירונג פון דעם נייעם טייל פון וועלינגטאן קרעסענט דארף קאסטן פיל מער, ווי די ברוקירונג פון א געוויינלאכער גאס. דא דארף מען אויספלאסטערן ברייט די צוויי זייטן פון דער גאס, און אינמיטן פארפלאנצן א פארק, און אזוי מאכן עס פאר א שיינקייט־פונקט אין וויניפעג.

האבן די איינוואוינער פון דעם טייל פון וועלינגטאן קרעסענט ניט קיין חשק צו צאלן די גרויסע סומע וואס דאס דארף קאסטן. איז אונזער סיטי קאונסיל געווען העפלאך גענוג צו מאכן זיי א מתנה פונ'ם קהל'שן געלט: פון די איבער הונדערט טויזנט דאלאר וואס די אונטערנעמונג דארף קאסטן, וועט די שטאט טראגן דריי־זיבעטל, און בלויז עטוואס מער פון האלב וועט ארויפגעלייגט ווערן אויף די אייגנטימער.

דער באשלוס איז אנגענומען געווארן אין סיטי האל נאך אן אפשטימונג וואס האט צעטיילט דעם קאונסיל גלייך אויף גלייך. דער מעיאר האט דאן מיט זיין שטימע איבערגעוואויגן צו גונסטן פון דעם פארשלאג.

די טענה איז, וואס פון דער שיינקייט פון דער גאס וועלן הנאה האבן אלע וויניפעגער, און וואס די גאס וועט געבן א נייעם קירצערן וועג צום סיטי פארק פאר אלעמען. אבער זאל די שטאט שוין מאכן שיין, וועלן מיר זאגן, פאוערס סטרים, אזוי אז אלע בירגער זאלן קענען הנאה האבן אויך פון איר שיינקייט; אדער זאל זי ברוקירן אויף איר חשבון אנדערע גאסן, וואס האבן אויך א גרויסן פארקער. . . .

מערקווירדיק איז, אז צווישן די וואס האבן געשטימט פאר דער מתנה צו די רייכע איינוואוינער פון וועלינגטאן קרעסענט, זיינען אויך געווען צוויי ארבעטער אלדערמען. זייער ארגומענט איז געווען, אז דער פראיעקט וועט געבן גלייך שאפן ארבעט פאר א צאל ארבעטסלאזע, און זיי ווילן דערפאר אז ער זאל ניט פארצויגן ווערן.

אבער אויב דאס איז א פראגע פון שאפן ארבעט, זעט אונז אויס, אז עס זיינען דא א סך בילכערע זאכן. — אמווייניקסטנס האבן זיי געדארפט אזוי זיין פונ'ם שטאנדפונקט פון ארבעטער אלדערמען. אזוי, למשל, זיינען דא נאך אויף דער נארט ענד א סך גאסן וואס זיינען ניט נאר ניט ברוקירט, נאר אפילו מיט קיין גראוועל ניט באדעקט. און נאך א רעגן קאן מען אויף זיי איינגעזונקען ווערן אין בלאטע. און אויב מיר, אלע בירגער, דארפן אונזערע שטייערן צאלן פאר אויסבעסערונגען פון געוויסע גאסן, וואלטן מיר גיכער געדארפט עפעס טאן וועגן אט די גאסן, איידער ארויסהעלפן די איינוואוינער פונ'ם רייכן וועלינגטאן קרעסענט צו האבן די פיינסטע גאס אין שטאט...

די אידן אין תימן

פון ג. טאלפיר

...דאס רעשט, וואס איז איבערגעבליבן אין לאנד פון דעם גרויסן ריכטער שלום שיבאזי, און דעם גרויסן מקובל שלום שרעבי, רינגלט זיך מיט זיין לעבן גאנצע דורות אונטער דער שווערער האנט פון די אונטערדריקער, וואס זיי האבן געזוכט און זוכן נאך א וועג צו פארטיליקן דעם פראכטפולן שבט — דאס איז דער רעשט פון די תימנ'ער אידן, וועלכע זוכן זיך איצט א וועג צו באפרייאונג.

מיר אלע שטימען אבער איין, אז דער אידישער שבט, וועלכער איז איבערגעבליבן אין די פינסטערע בערג, איז איינער פון די פראכטפולסטע אידישע שבטים, וואס געהערן צום אידישן פאלק. נאר ווען מיר הערן זיך צו וועלכע צרות זיי לעבן דורך, וואס זיי האבן אין די הונדערטער יארן דורכגעלעבט נעמט אונז דורך א גרויל. ווען מיר הערן זיך צו, וואס די נייע אנגעקומענע קיין ארץ־ישראל דערציילן, וואס עס דערציילט דער באקאנטער געלערנטער אבן ספיר, וועלכער האט באזוכט דאס לאנד אין אנפאנג פון דעם פאריקן יארהונדערט און וואס עס שרייבט אין זיין "אגרת תימן" דער רמב"ם — וועלן מיר פארשטיין ווי שוידערלאך עס איז זייער לאגע.

ווייל שוין, אין רמב"ם'ס צייטן, וועלכער האט געשיקט זיין "אגרת תימן" אלס ענטפער אויף דעם בריוו פון יעקב אלפאיומי, וואס קלאגט און וויינט איבער די רדיפות און ער בעט דעם גרויסן רב אין אקירא הערצלאך, אז ער זאל געבן אן עצה וואס עס איז צו טאן, — איז דאס לאנד באקאנט געווארן וועגן זיינע פאגראמען. ווייל אין רמב"ם'ס צייטן, זיינען זיי אויפגעשטאנען צו פארטיליקן דעם גאנצן אידישן שטאם פון רעליגיעזער פאנאטישקייט, וואס האט ארומגענומען אין יענע יארן די גאנצע אראבישע וועלט און תימן בפרט. גענוג באקאנט איז דער קאמף אין דעם אישלאמ'ער לאגער, וועלכער האט זיך געפירט צווישן די שיעית'ן — אנהענגער פון דער געשריבענער תורה אן פירושים, און צווישן סונעטן — אנהענגער פון פירושים פון קאראן. דער קאמף צווישן די צוויי באוועגונגען האט זייער שטארק באדראעט די לאגע פון די אידן אין לאנד, ווייל די שיעית'ן האבן געוואלט מיט קראפט צווינגען די אידן (אין יאר 1172) אנצונעמען דעם מאכמעדאנישן גלויבן. דאמאלט זיינען אויך געצוואונגען געווארן א סך פון די געפייניקטע אנצונעמען דעם אישלאם. אויף דעם קומט די תשובה פון רמב"ם, וועלכער קומט צו טרייסטן און צו אויפמונטערן די געפייניקטע און זיי שטיצן אין די רדיפות, וואס ברענגען א חורבן אויף דעם אידישן שבט.

די קייט פון די פייניגונגען ציט זיך אומאונטערבראכן איבער דעם שטאם, וועלכער איז פארבלאנדזשעט אין וויסטן לאנד. דאס לעבן פון די אידן אין תימן איז נאר איין קייט פון רדיפות און פאגראמען און בענקשאפט אויף משיח'ן ער זאל קומען און באפרייען זיי פון דעם עול פון די סאדיסטישע פייניקער. פאר דעם זיינען אויך א סך געווען, וועלכע האבן זיך גערופן משיח, וואס זיינען יעדעס מאל ביי יעדער געלעגנהייט אויפגעשטאנען און האבן דערציילט דעם געפייניקטן פאלק, אז זיי זיינען געקומען אים צו באפרייען. די געפייניקטע מאסן פלעגן גלויבן די משיחי־שקר און הערן זייער רוף, נאר באלד זיינען זיי איבערצייגט געווארן, אז דאס איז געווען א פאלשער משיח. אויך אין די יארן פון דעם גרויזאמען שמד איז אויפגעשטאנען א משיח, וועלכער האט געוואלט אויסלייזן דאס פאלק און נאך ביז היינט לעבן צווישן די תימנ'ער מעשיות וועגן דעם משיח. נאר דאס פאלק וואס האט געבענקט נאך א זונען שטראל פון פרייהייט האט זיך אנגעכאפט אויך אין די משיחים.

די אידישע שטעט

די אידן אין תימן זיינען צעשפרייט איבער דעם גאנצן לאנד און וואוינען אין אפענע שטעט. א טייל פון זיי וואוינט אויך אין די ארומיקע דערפער. דאס רוב לאזט מען זיי ניט וואוינען אין דער שטאט גופא, נאר אויסער דער שטאט. מען לאזט זיי אויך ניט בויען קיין שטיינערנע הייזער, נאר הייזער פון ליים ערד. טאמער וועלן די שטיינערנע הייזער זיין העכער פון דעם וואס קומט צו... דעם שונא, דאס העכסטע האט מען זיי געלאזט בויען נאר בתי כנסת פון שטיין.

דער מרכז פון אידישן ישוב איז אין דער שטאט צנעא, וועלכע ליגט אין די בערג. אין אנפאנג פון דעם פאריקן יארהונדערט זיינען געווען אין דער שטאט פיר בתי כנסת, וואס באווייזט אויף א געוויסן רייכטום. נאר פון א קינה פון דעם ריכטער שלום שיבאזי ווערן מיר געוואר אז מען האט אינ'ם אנפאנג פון 16טן יארהונדערט פארטריבן די אידן פון דער שטאט. די אידן זיינען דאס רוב באשעפטיקט מיט מסחר און אלס בעלי מלאכות. זיי זיינען רעכטלאז און תמיד ציטערן זיי פאר גזרות פון די שיבעו, באאמטע און די ריכטערס פון דעם אימאם!

די מאכמעדאנער לאזן ניט די אידן צו וואוינען אין די שטעט, ווייל זיי האלטן זיי ווי אויך אנדערע רעליגיאנען פאר אומריין, און זייער אנרירונג מאכט זיי טמא.

זעלבסטפארשטענדלאך, אז וואוינענדיק אויסער דער שטאט אין די פינסטערע הייזלאך, ווי האלב אונטערערדישע גראבענס, וואס האבן נאר קליינע אדער גאר קיין פענסטער — זיינען זיי תמיד א ציל פאר רויבער און רוצחים. זייער געלט פארשטעקן זיי אין פארשיידענע לעכער אונטער דער ערד אין די הייזער אדער ווייט פון זיי צווישן די בערג. די סוחרים דינגען זיך אין דער שטאט געשעפטן אין דעם טייל וואו עס איז דערלויבט אידן צו אריינקומען, כדי צו היטן זייער סחורה — נאר ביינאכט איז זייער סחורה הפקר און ווען מען וועט זי צו'גנב'ענען איז פאר דעם אידן ניט פאראן קיין בית משפט, וואס וואלט באשיצט דעם אידן. עס איז ניט פאראן, ווער עס זאל זיי העלפען כאפן די גנבים. נאך ערגער ווען א איד דערלויבט זיך צו קומען אין א געריכט זיך אנקלאגן אויף א מאכמעדאנער — ער ווערט דאן זייער שטרענג באשטראפט.

די אידן זיצן אין רוב שטעט, ווייל דאס פאלק פון לאנד מוז זיי האבן אלס פארשיידענע בעלי מלאכות. זיי וואוינען אין צנעא, גערואה, האגרה, מוצמאר, מאנאכה, יאפיד, חימא קרית אל גזעבעל, שאבאם, — די אמאל באקאנטע שטאט מיט אירע תלמידי חכמים, טילי און אנדערע...

זייערע פראפעסיעס

דאס רוב אידן זיינען סוחרים און בעלי מלאכות. פארשטענדלאך אז עס געפינען זיך צווישן זיי אויך תלמידי חכמים. זיי גרייטן צו די סחורה ביי זיך אין דער היים. סחורות וועלכע זיינען נויטיק דעם לאנד פאלק, און אין די טעג פון יארידן פירן זיי זייערע סחורות אויף אייזלען אין טאל, וואו עס געפינט זיך דער יאריד. דער ארט איז ניט באזעצט, נאר אין די טעג פון יאריד קומען זיך דא צוזאמען סוחרים און סתם לייט; די ערשטע שפרייטן אויס זייער סחורה אין ספעציעל פאר דעם צוועק צוגעגרייטע שטיבער אויס ליים, און מיט געשרייען זוכן זיי צו רופן דעם עולם.

א סך פון זיי זיינען אויך גאלד־ארבעטער און ארבעטן ביי דער רעגירונג, וועלכע דארף האבן געלט גיסער. עס קומט פאר, אז מען טרייבט ארויס אלע אידן פון א שטאט און נאר די גאלד־ארבעטער לאזט מען. א סך באשעפטיקן זיך מיט צוגרייטן הויזלאכע קעגנשטאנדען פאר דעם פאלק, און אזוי געפינען זיך צווישן זיי וועבער וועלכע גרייטן צו שטאף פאר אידן און תימנ'ער גופא, הגם דעם אונטערשייד אין קליידונג איז זייער גרויס, ווייל די אידן איז פארבאטן אנצוטאן די קליידונג פון די תימנ'ער. אין אלגעמיין געפינען זיך אין לאנד זייער א סך אידישע בעל מלאכות. פאר דעם זעט מען ניט איינמאל א מערקווירדיקע דערשיינונג, אז דאס פאלק באשיצט זיי פאר די באאמטע. דאס פאלק וואס איז פויל צו ארבעטן קאן זיך אן זיי ניט באגיין. די אידן זיינען אויך אייזן ארבעטער און האלץ שניצער, — גרייטן צו לעדערע, נייען שיך און קליידער — דאס רוב פון זיי פאר ווייבער. — זיי נייען קליידער פון פארשיידענע ציגן־לעדער, טעפער און זיי גרייטן אויך טאבאק, און שיס פולווער. א סך האבן אויך וויינגערטנער און פעלדער און באארבעטן זיי מיט פרעמדע הענט.

זייער לערנען

צום זכות פון די תימנ'ער אידן מוז מען אונטערשטרייכן, אז זייער א סך פון זיי זיינען גרויסע קענער. זיי באהערשן די תורה, די אגדות, דעם זהר, די קבלה און באשעפטיקן זיך נאך היינט מיט גימטריות און נוטריקן. נאר דער תלמוד און פוסקים קאנען נאר ווייניקע פון זיי. ווייל זייט דער רמב"ם האט זיי געשיקט זיין "אגרת תימן" און זיין משנה תורה פסק'ענען זיי אלע שאלות לויט דעם רמב"ם. און זייער וויכטיקסטער לערנען איז אין רמב"ם. אין די לעצטע דורות הערן זיך אויך עין יעקב.

די תימנ'ער אידן האבן אויך געגעבן גרויסע משוררים און מקובלים, וועלכע זיינען באאיינפלוסט געווען פון לוריאר קבלה און ספעציעל פון קארדאווערא: איבערהויפט גוט באקאנט זיינען שלאווס שיבזי און זיין זון אלס דיכטער, און דער מקובל שמעון שיבאזי און דער גרויסער מקובל שלום שערבי.

די מייסטע זייערע ביכער זיינען געשריבן אין כתב יד, וואס זיי ברענגען מיט זיך מיט אויס תימן.

די לאגע פון דער פרוי

די פרוי איז דאס רוב באשעפטיקט אין דער היים. זי שטייט אויף גאנץ פרי און גרייט צו די ארבעט אין דער שטוב. די פרויען מוזן זאמלען האלץ אין די פעלדער אין די וועלדער און עס ברענגען אויף זייערע קעפ. זיי זאמלען אויך דער שאפ'ס מיסט, כדי מיט אים ווען עס ווערט טרוקן צו הייצן אין אויוון. זיי מוזן מאלן אויף שטיינער ווייצן און פון דער מעל צוגרייטן פתות (פלעצלאך ווי מצה) און ברענגען וואסער פון דעם קוואל אויף זייערע קעפ אדער אקסלען. זייער אויוון איז געמאכט אין דער ערד ווי א גרוב. זיי גרייטן צו א דערפרישנדן געטראנק אויס די קאווע שאלן און צוקער. און הגם עס געפינען זיך דארטן גרויסע צוקער־ראר־וועלדער געברויכן זיי ניט קיין צוקער. נאך דעם פרישטיק גייען די מענער פאר זונען אויפגאנג צו זייער ארבעט אין די גרויסע שטעט און ערשט נאכ'ן זונען אונטערגאנג קערן זיי זיך צוריק אהיים. די ווייבער מוזן בלייבן אין דער היים אין ארבעטן ביי פארשיידענע הויזלאכע ארבעטן און ביי האנט מלאכות. א גאנצן טאג האלטן זיי אין איין ארבעטן. אויף זייערע קערפער טוען זיי אן א שווארץ לאנג קלייד, אויך דעקן זיי זיך צו די האר, ווייל זיי זיינען זייער צניעות'דיק. דאס רוב פון זיי גייען ארום בארוועס. דער חרם דרבינו גרשון איז דארט גאנץ אומבאקאנט, און יעדער מאן האט דאס רוב צוויי ווייבער און אויך מער, וועלכע זיי קויפן פאר געלט. דער חתן מוז באצאלן דעם פאטער פון דער כלה "מוהר". עס איז אויך א חרפה פאר א מיידל, ווען זי האט חתונה אן מוהר, ווייל דאס איז א סימן פון מינדערוועטיקייט. אויך איז פאראן א מנהג, אז דער חתן איז מקדש די כלה שוין ביים פארלאבונג. יעדעס מיידל איז איינגאנצן אין דער האנט פון פאטער. ער פארקויפט זי און נעמט אויך צו דאס געלט. דער חתן מוז ווארטן ביז דאס מיידל ווערט גרויס און דאמאלט שטעלט מען א חופה, וואס דויערט געוויינלאך א וואך.

מעדיצין דאקטוירים זיינען דארט אומבאקאנט. און ווען עס ווערט אימעצער דארט קראנק געברויכט מען כישוף כדי אים צו היילן. ווייל דער מענש נאך זייער מיינונג איז קראנק ווען מעשים פון שדים אדער כישוף פון שונאים אדער עס איז סתם א בייזער צופאל פון שדים. אנטקעגן דעם כישוף טראכטן זיי צו נויטיקן מיט כישוף השבעות, סגולות, קמיעות און דאס גלייכן . . . זיי ווייסן אויך צו עפענען אדערן, כדי צו באפרייען דעם מענשן פון דעם שלעכטן בלוט, — דאס מאכן זיי מיט א קוה הארן. דא דורך ברענגען זיי דעם קראנקן אין א נאך געפערלאכער לאגע און סכנה. זיי געברויכן א סך כישוף־מאכער וועלכע זיינען אויך די דאקטוירים.

די מאראנען פון פארטוגאל

פונ'ם בוך : "צווישן מזרח און מערב" רייזע איינדרוקן פון מ. ערנפרייז, הויפט־ראבינער אין שטאקהאלם.

אידיש : פון ק. וו. בראקער

(פארטזעצונג)

— 4 —

גייענדיק פון די עקר'דיקע, רעש'דיקע גאסן פון ליסבאן, ווי ראציא און פראסא דא קאמערציא, צו דער רואיקער "זשידיריא" גייט מען פארביי די טראגישע ערטער, וואו די אינקוויזיציע האט אמאל געפירט איר טעטיקייט קעגן די "אומגלויביקע". ס'לעבן אויף אין זכרון די פינסטערע בלעטלאך פון די רעליגיעס־האמפערונגען; מ'האט א פיזישן געפיל פון א בלוטיקן דועל צווישן דעם כח אונ'ם גלויבן.

איך בין ביי דער איצטיקער מינוט איינגאנצן פארזונקען אין א ים פון שוידערלאכע זכרונות, וואס זיינען פארבונדן מיט אט די ערטער איך באמערק לחלוטין ניט דאס אויסערגעוויינלאך פולסירנדיק לעבן, וואס רינגלט מיר ארום; איך פיל נאר אויף מיין פנים דעם הייסן אטעם פון דער רעליגיעזער מלחמה, — אן אומרחמנות'דיקע און אלס צעשטערנדע מלחמה, גלייך צו א שטארקן אויסראטונגס פייער. דא האבן די באדינער פון גאט זיך באנוצט מיט גאט'ס נאמען, כדי צו פלאגען און יאגן אכזריות'דיק זייערע מענשלאכע ברידער. דא, אויף אט די לאכנדיקע פלעצער, זיינען די אור־עלטערן פון די איצטיקע מאראנען געפייניגט געווארן און געברענט געווארן. דא האבן זיך גאט'ס־פארכטיקע המונים פארזאמלט ארום די אויטא דעפאס, יובילירנדיק און זינגענדיק פסאלמען, פונקט ווי זיי קומען זיך היינט צונויף, כדי זיך צו צוקוקן צום קאמף פון די אקסן. אבער דארטן, אן א זייט, אין דער "דושראריא" האבן זיך ארומגעבלאנקעט ווי שאטנ'ס פון יענער וועלט, די בלאסע סילועטן פון די מאראנען; זיי זיינען געווען אין א שטענדיקער סכנה פאר'ן לעבן. זיי האבן אבער ניט מורא געהאט פאר'ן טויט. ווי לונאטיקער פלעגן זיי זיך גליטשן ביי די ווענט פון אט די פינסטערע אונטערגעסלאך, וואו זייערע קינדערס־קינדער וואכן זיך איצט אויף צו א נייע לעבן.

אט דער ארגאניזירטער מאראניזם איז ניט, ווי אין שפאניע, בלויז א זאך פונ'ם גלויבן, ווי אין שפאניען, בלויז א זאך פונ'ם עבר; ער איז גיכער א לעבעדיקער פאקט, וואס האט אומאפשעצבארע מעגלאכקייטן אויף א שיינעם עתיד; ער איז דא א דערשיינונג פון א רעליגיעזער פסיכאלאגיע, אן א גלייכן צו זיך און פון אן אלגעמיינעם אינטערעס. די שפאנישע מאראנען זיינען שוין פון לאנג פארשוואונדן געווארן פון דער היסטארישער סצענע. ווען אין 1492 איז פובליקירט געווארן אין שפאניע דער באפעל צו ארויסיאגן די אידן, זיינען די פחדנים, — די מענשן אן הערצער און נשמות, אט יענע וואס האבן ליב געהאט א לייכט לעבן, יענע, וואס האבן ניט געוואלט ווערן מענשן אן א פאטערלאנד, — זיינען אט די פחדנים איבערגעגאנגען צו דער קאטוילישער קירכע. זיי האבן עס געטאן, אזוי צו זאגן, מיט'ן גוטן ווילן. די, וואס האבן פארמאגט א מער פילבארע נשמה, האבן געפרובירט, אפילו נאכ'ן שמד, צו אפהיטן עפעס וואס פון זייערע אור־עלטערן טראדיציעס; עס האט, אבער, שווער געדרוקט אויף זיי די אייזערנע האנט פון דער אינקוויזיציע. גאר אנדערש איז געווען דער מצב אין פארטוגאל. דער פארטוגעזער קעניג, עמנועל דער 1טער, געטריבן דורך דעם פערדינאנדס און איזאבעלאס ביישפיל צו פארטזעצן ביי זיך אין לאנד די "ישועה" אקציע, איז נאך איבערגעשטיגן זיינע פירער פון דער ווייט מיט זיין ראפינירטער אכזריות'דיקייט. אינ'ם יאר 1496 האט ער אונטערגעשריבן דעם באפעל, לויט וועלכן אלע אידן, וואס האבן זיך אפגעזאגט צו ווערן קאטאליקן, זיינען ארויסגעטריבן געווארן פון פארטוגאל. איינצייטיק איז אבער רעדוצירט געווארן אז זייערע קינדער, יונגערע פאר 14 יאר, זאלן פארהאלטן ווערן אינ'ם לאנד און גע'שמד'ט ווערן מיט גוואלד. קיינער האט זיך ניט געקאנט איינשטעלן און קעגנשטעלן אט דעם מאראלישן צוואנג. הונדערטער טויזנטער אידן, גרייט אלעס צו מקריב זיין, אויסער זייערע קינדער, האבן אנגענומען דעם פרעמדן גלויבן בלויז לשם פנים, כדי צו נושא חן זיין ביי אט די פארטוגעזער. האט דאן עמנואל ארייננגעפירט אויף א געוויסער צייט א מין איבערגאנגס רעזשים, בשעת וועלכן די מאראנען האבן ניט גאר שטארק געפילט אויף זיך דעם דרוק פונ'ם נייעם קולט.

אט די טאקטיק האט געבראכט דערצו, אז דער מאראניזם זאל נאך מער פארשטארקט און פארשפרייט ווערן. אין משך פון אט די צוועלף יאר "רעליגיעזער פרייהייט", איז געבוירן געווארן דער דאזיקער אויסטערלישער סיסטעם פון א געהיים רעליגיעזן לעבן, וואס, ניט געקוקט אויף זיין פשטות און קאנצענטראציע, איז געווען גענוג טיף און מעכטיק, גענוג אינהאלטס פול און שטארק, צו גובר זיין אין משך פון צוויי מיט אן האלבן דורות די פלאגענישן פון דער אינקוויזיציע און אפילו זי צו איבערלעבן. ווען זי איז ארייננגעפירט געווארן קיין פארטוגאל, אין דעם יאר 1537, איז שוין דער מאראניזם געווען אין זיין פולער אקטיוויטעט, גוט ארגאניזירט און מיט קלארן, באוואוסטזיניקן ציל פאר זיך. די צענטערן פון דעם דאזיקן קולט האבן זיך געפונען אין די צפונ'דיקע פראווינצן, וואו די הענט פון דעם "הייליקן אפיס" האבן ניט געקאנט אזוי לייכט דערגרייכן צו די "פארזוינדיקטע": אין טראז אס מאנטעז, בעאירא, באייקסא און אנטרע מינהא ע דורא. אין אט־די ערטער, נעמלאך, קאן מען נאך ביי היינטיקן טאג געפינען די אור־איניקלאך פון די מאראנען. ס'איז גענוג צו ווארפן איין אויגנבליק אויף די עלטסטע ארכיוון פון דער אינקוויזיציע צו באמערקן מיט וואס פאר א שנעלקייט די סעקטע האט זיך פארשפרייט אין די דריי אויבנדערמאנטע צפונ'דיקע פראווינצן. אויפ'ן סמך פון די פראצעסן, וואס זיינען געפירט געווארן אין אט־די פראווינצן קעגן די אנוסים, קאן מען זאגן, אז צום ענדע פון דעם 16טן יארהונדערט, האבן זיי פארמאגט אן ערך הונדערט זעקס און צוואנציק ארגאניזירטע רעליגיעזע קהלות. די דאזיקע צאל איז נאך באדייטענד פארגרעסערט געווארן דורכן צופלוס פון די עמיגראנטן פון שפאניען. דאס לעבן פון אט די מענשען איז פון טאג צו טאג געווארן אלס ביטערער. דער קאמף פאר דער עקזיסטענץ איז געווארן אלס הארטער. אין משך פון דרייסיק יאר האט די אינקוויזיציע פארפירט צוועלף הונדערט פראצעסן קעגן די מיטגלידער פון אט די געזעלשאפטן. דאס גלייכן האט זייער סיטואציע אלס בירגער געהאט גאר א סך צו וואונשן : די "נייע קריסטן" זיינען אימער פארערכנט געווארן צו די נתינים פון דער צווייטער מדרגה און מ'האט אין אלע הינזיכטן געמאכט אן אונטערשייד צווישן זיי און די אלטע, אמת'ע קריסטן. אפילו אין דער קירכע איז שטארק געווען אפגעהיט דער חלוק צווישן די אלטע און נייע קאטויליקער. די גרויסע קירכע פון פאלמא פארמאגט נאך עד היום א ספעציעלן ארייננגאנג פאר די פריש־גע'שמד'טע : ער טראגט אן אמת פאראדאקסאלן נאמען : "דער טויער פאר די אידן". דער ערשט ניט לאנג געשטארבענער בליאסקא איבאנעס גיט אין זיין ראמאן : "די טויטע קאמאנדן" (מרופט זיי דארטן : "קועטאס"). מיט בולט'ע, רירנדע און שארפע שטריכן באצייכנט ער די באזונדערע סאציאלע סיטואציע אין וועלכער ס'געפינען זיך עד היום די "קועטאס" : פיר הונדערט יאר לעבן אינ'ם שויס פון דער קאטוילישער קירכע האבן ניט געקאנט אפוואשן פון אט די אפגעשטויסענע און פארדאמטע מענשן דעם פלעק פון זייער אידישער אפשטאמונג. נאך מער : איבאנעס באשרייבט אונז מיט א בולט'ער סימפאטיע די דאזיקע טיפן ביי וועלכע די אידישע ירושה איינגעשאפטן האבן זיך אויסגעמישט מיט איניקע קריסטלאכע כאראקטער שטריכן און וועלכע ווייזן ארויס א באזונדערן שטאלץ מיט זייערער אפשטאמונג און א ספעציעל־ אידעלן געפיל פון זעלבסט־באוואוסטזיין. דער חזק פון זייער סביבה שטערט זיי ניט צו ליידן, ווען זייערע פריערדיקע דורות מיט א גרויסן יראת־כבוד.

ס'איז פאראן אן אפשיין פון נשמה־איידעלקייט ביי אט די אלטע אידן־קריסטן, פאר וועלכע די קירכע האט רעזערווירט אן ארייננגאנג דורך אן אונטער־טיר. נעמט, למשל, פאר א באוויז אט די גאוה־דיקע ווערטער : "איך בין א איד, דערקלערט קאפיטאן וואל, וועמען זיינע קריסטלאכע פריינט דערגייען ממש די יארן,, א מיטגלויביקער פון ישו'ן, פון דעם הייליקן פאול און פון אנדערע הייליקע, וועלכע זיינען אזוי געשעצט און גערימט. די ווארשט־פאבריקאנטן דערציילן מיט שטאלצקייט וועגן זייערע אבות, וואס שטאמען ערשט פון נעכטן. איך בין עלטער פאר זיי און איידעלער פאר זיי. מיינע אור־עלטערן זיינען געווען די פאטריארכן פונ'ם תנ"ך."

———

(פארזעצונג מארגן)

נעמט מיך א היים פאר 50ס.
די פרעמי ע
ספיק-ספען
וועט אייך איינשפארן שטונדן פון ארבעט.
—איר מוזט אבער האנדלען איצט צו קויפן אויף דעם אנבאט.

די פרעמיער ספיק־ספען קאמפליט מיט בלאזער טול און דעראדרייזער איז דער גינסטיקער מיטל צו אויסרייניקן די פארבאהאלטענע ווינקלען — שעלוום — מאטראצן — מעטס — אינוויינינק אין אוטאמאבילן, און א. וו.

באלאנס לייכטע טערמינען
Winnipeg Hydro
55-59 PRINCESS ST.
נעמט מיך אהיים פאר 50¢